

ИЗ ИСТОРИЈЕ И ТЕОРИЈЕ ПОЗОРИШТА

DOI: 10.7251/AGN1201009D

UDK 792.2.091

Др Зоран Ђерић

ДРАМЕ ЂУРЕ ЈАКШИЋА

Сажетак: Ове, 2012. године, навршава се 180 година од рођења Ђуре Јакшића, једног од најзначајнијих представника српског романтизма у сликарству, књижевности (подједнако у поезији, као и у прози, али и у драми). Написао је три трагедије, засноване на историји (од митова до револуције) српског народа, проживљене, јер је био савременик, па и учесник многих револуционарних догађаја у Србији тога времена.

Кључне речи: Ђура Јакшић, романтизам, Сеобе Србаља, Јелисавета, кнегиња црногорска, Станоје Главаш.

Кратак, врло драматичан био је живот Ђуре Јакшића. Рођен као Георгије, 27. јула (односно 8. августа по новом календару) 1832. године, у Српској Црњи (која је тада припадала Аустријском цар-

ству, односно Хабзбуршкој монархији), школовао се у Сегедину, Пешти и Великом Бечкереку, живео у Бечу, потом у Великој Кикинди и Новом Саду, прешао у Србију као двадесетпетого-

дишњак, службовао по малим местима, али и у Београду, у коме умире, 16. односно 28. новембра 1878. године (у Кнежевини Србији, која је исте године била међународно призната).

Јакшић, током свог кратког живота познатији као Ђура (од Ђурађ, једне од верзија имена Георгије, мада је своју прву драму потписао као Ђорђе), стигао је да учествује у револуционарним збивањима 1848. године, као добровољац. Дванаест година касније (почетком 1860), покушао је да драматизује теме везане за Први српски устанак. Сачувано је неколико страница дијалога између Оца и Сина, а са две реплике појављује се и Бирчанин (Илија, који је посечен 1804, у сечи кнезова):

“БИРЧАНИН

излази

Ко је ово, кога глас туге и ја-
да
У уздаху тешком жалост ка-
ма буди?
Кажи, седи оче, ко си, откуда
си?

ОТАЦ

Несрећан сам човек!...
Кога злости турске издалека
гоне,
Ван човечјег вида у гору и
стење
У осами пустој потражит'
спасење.

БИРЧАНИН

Гонитељи ко су и зашто те
гоне?

ОТАЦ

Фочић-Мехмед-ага захтео ми
главу
Да с крвавом бедем Београда
реси
И с отим позорјем да срце
ослади...”

У рукописној оставштини је пронађен одломак једне започете драме, где, у првој сцени, у монологу Коректора, препознајемо аутобиографски опис:

“Шта нисам досада био? ... Ђак, песник, списатељ, молер, учитељ... Круц, крајц, краставац! ... Само три дана да сам се раније родио, могао бих постати и саветник, ал' та три дана... Е! Нека ђаво носи та три дана!... Бар сам

три дана млађи од најстаријег саветника. Да сам био саветник не бих постао коректор!... А то је тако дивно занимање да би за триста година и луд човек могао постати паметан”.

Претпоставља се да је овај одломак написан непосредно после Јакшићевог доласка на место коректора Државне штампарије, у Београду, последњих неколико година његовог живота, као иронијна рекапитулација његовог животног пута. Душан Иванић сматра овај одломак “хумористичким покушајем из савременог живота у штампарији” (и први пут га објављује у Сабраним делима Ђуре Јакшића, у другој књизи, у којој су драме, “Слово љубве”, Београд 1978. године, тачно 100 година после смрти писца. Аутограф се чува у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду, инв. број М. 1308).

Пуно је писано о поезији Ђуре Јакшића, о његовим приповеткама, о његовом сликарству. О драмама, такође, мада врло противречно. Бранислав Нушић је тврдио да Јакшић “није у основи драмски писац”, али да је “његова појава у развоју наше драм-

ске књижевности од врло великог значаја”. Иако је написао “свега три драме”, “оне представљају већи део његовог рада у стиху. На 6000 лирских и епских стихова он је испевао 12000 драмских” (Нушић). Божидар Ковачевић истиче уметничку разноврсност Ђуре Јакшића и драму као равноправан књижевни род, наглашавајући да се он драмом бавио готово од самог почетка свог стваралаштва до самог краја.

Савременици су га хвалили и награђивали: Јован Ђорђевић и Јован Андрејевић (“Извештај о Сеоби Србаља Ђуре Јакшића”, ЛМС, 1862); постављали на сцену, као Ђорђе Малетић (1863), али и критиковали (уз Малетића, који није био склон романтичарским иновацијама, Гига Гершић, иако близак Јакшићу, замерио му је видљиве недостатке, потом указао на његову иновативност у српској драми). Лаза Костић је похвалио *Јелисавету, кнегињу црногорску*, која је први пут изведена у Српском народном позоришту, 1869. године. С нестрпљењем је дочекан довршетак драме *Станоје Главаш* и премијерно изведен у Народном по-

зоришту у Београду, месец дана пред смрт аутора, 1878. године.

У веку који је уследио, “потенцијалност драмског света” Ђуре Јакшића, свођена је на “моћну опсену речима” (Милан Богдановић), односно на “поучне патриотске комаде” (Велибор Глигорић, Мухарем Первић...).

Изабрао сам конвенционалан наслов за текст о драмској књижевности Ђуре Јакшића, поведен претходницима, од Ђорђа Малетића, “Драме Ђуре Јакшића” (у: *Грађа за историју српског народног позоришта у Београду*, Београд 1884), преко Јована Грчића, “Драме Ђуре Јакшића на позорници и пред форумом позоришне критике” (у: *ЛМС*, 1932) и Бранислава Нушића, “Драме Ђуре Јакшића” (у: *ЛМС*, 1933), до Ксеније Шукуљевић-Орешковић, *Драме Ђуре Јакшића на београдским сценама 1863-1979* (Музеј позоришне уметности Србије, Београд 1980). Можда би адекватнији наслов био “Трагедије Ђуре Јакшића”. Иако испод *Сеобе Србаља* стоји ознака да је то “драмат у пет делова”, а испод *Јелисавете, кнегиње црногорске*, да је “драма у пет делова”, тек ис-

под *Станоја Главаша* одредница је “трагедија у пет актова”, пуно је разлога да се и прве две Јакшићеве драме читају као трагедије.

По правилу, све три драме, односно трагедије Ђуре Јакшића, написане су у стиховима. Мада су, како то Иванић примећује, *Сеобе Србаља* “без правог трагичког конфликта”, он ипак постоји. Као и опште карактеристике трагедије: трагички јунак, трагичка кривица, трагички завршетак и узвишен стил.

Попут грчких трагедија, и тематика *Сеобе Србаља* преузета је из митова. Срби су протерани из старог завичаја, Бојке, и у потра-

зи за новим. Има у овој трагедији пуно паганског и обредног. Трагички јунак је, несумњиво, Љубиша, жупан, који не може да се помири са губитком старог краја и своје жене Лале (трагичка кривица). Он је миљеник народа и поштован као вођа, па му због тога завиди брат Владимир, војвода Белуш и поглавар Блашко. Сви они, на крају, страдају (зар није то типичан трагички завршетак?). А што се тиче узвишености стила, нико није доводио у питање повишен тон Јакшићевих стихова, па и претерану лиричност, чак и патетичност овог драмског дела.

То наглашава и Душан Иванић:

“Гласник апокалипсе у лирици (*Ја сам стена!...*), Јакшић у трагедији проналази одговарајући облик, преносећи своје визије у историјску или митско-историјску ситуацију”.

Први српски жупан, Љубиша, док на жртвенику гори ватра, а око ње клече сви поглавари, а у близини и цео народ, и сам клечи, обраћајући се боговима:

“Богови мира, рата и клетве!

Са милостивим оком гледајте
На презрено старо отачаство,
На гробове наших прадедова,

На олтаре срамно порушене!
Богови клетве! Немојте народ

Са заслуженом поразит’
клетвом!

Опростите срцем милостивим,

Што грешећи греховима
тешким

Остависмо камене Карпате,
И крвавим ратом изагнани,
Непознате земље населисмо!

Ох, праштајте, богови отаца!

Главарима, мени и народу,
Да на позном унучићу клетва
Не остане грешних прадедова!”

Док је Божидар Ковачевић тврдио да овај трохејски десетерац “звучи неуверљиво, без снаге потребне трагичном стилу” (1949), Исидора Секулић је лирски темперамент Буре Јакшића видела као “немило горд, врло гневан, смртно увређен, распла-

кано несрећан” (1957). Подсети-мо се, Аристотел, први теоретичар трагедије, сматрао је да трагедија треба да изазове страх и сажаљење, које ће прочистити, односно оплеменили осећаје гледалаца. То прочишћење је *катарза*, итд. Као што је на почетку, Љубиша, вођа народа, тражио од богова да му опросте, због заблуде коју је учинио напустивши завичај и вољену жену, сада, на крају *Сеобе Србаља*, народ моли да му богови опросте, прихватавши, тако, туђе грешке као своје, свесни колективне кривице за стање у коме су се нашли у туђој земљи, оставши без својих вођа и поглавара.

Мада “национална дидактика не одређује *Сеобу Србаља*, нити утиче на њену вриједност” (Иванић), ипак ми се чини да је, без ње, данас, она више драма за читање, него за гледање, тј. постављање на сцени.

Сеобе Србаља су крајем 19. века често игране. Почетком 20. века изведене су само пет пута, потом ова трагедија није играна више од 70 година. Покушаји да се врати на репертоар, 1983. године, такође су били неуспешни.

Крајем 20. века одиграна је тачно тринаест пута. У овом, 21. веку, ником не пада на памет да је инсценира.

Није много боља судбина ни трагедије *Јелисавета, кнегиња црногорска*. Иако се за њу припремао дуже и темељитије, проучавајући *Хамбуришку драматургију*, Г. Е. Лесинга, као и *Естетичке одломке*, Јована Андрејевића Јолеса, као и послушавши савете Стојана Новаковића, по питању главног (трагичког) јунака (Јакшић је желео да му поново јунак буде народ који се бори против тираније, Новаковић му је предложио да буде Је-

лисавета), а што се тиче главног сукоба (трагичког), он је такође измењен: уместо писцу омиљеног “романтичарског топоса тиранија-слобода”, изабрана је странкиња као “главни кривац за страдање народа”. Тако се, како је то приметио Иванић, “потврдио још један истрошен модел”.

Несумњив је утицај Лазе Костића, који је непосредно пре Јакшића, објавио своју трагедију *Максим Црнојевић*, која је инспирисана истом народном песмом, истом традицијом. Од њега је такође позајмио и стих, јамб, много енергичнији од трохејског десетерца из претходне трагедије. “То је тзв. лажни јамб, грађен према условима нашег језика, али свакако много погоднији за стиховану трагедију него трохејски десетерац” (Б. Ковачевић). “Јакшић се од Костића учио и композицији, па је чак за своју нову трагедију, “Јелисавету”, као и Костић, узео грађу из зетско-млетачких односа средњег века”. И Ковачевић, као што видимо, истиче да је реч о трагедији.

И ову трагедију међу првима поставља Ђорђе Малетић, дајући предност оригиналним делима,

над преводима и прерадама, али ни она “не наилази на особити пријем. Публика очевидно више воли лаке, посрбљене комедије с певањем и престонародне историске драме” (Б. Ковачевић).

Остају несумњиви само “трагички исходи” овог комада: “трагедија родољубља”, “трагедија власти”, “трагедија изиграног љубавника”, и други. А главна јунакиња, Јелисавета, по мишљењу Лазе Костића, “што је ближа трагичним јуначицама, тим је даља од жене; а што је ближа жени, тим је даља од јуначице трагедије”. Ова претпоставка “априорно одбацује жену као јунакињу трагедије”. С тиме се, наравно, Ђура Јакшић није слагао, ипак остаје много противречности у њеном лику.

Иако је комад *Станоје Главаш* означио као трагедију, он мање од претходних одговара том одређењу. У њему, драмска радња није “подређена неком јаснијем трагичком ритму, нити је смрт главног јунака посљедица склопа трагичке кривице” (Иванић). Има нешто друго што овом комаду повећава трагичке димензије. Миодраг Поповић то пре-

познаје као сличност, понекад чак и као идентификацију писца и устаничког вође:

“Има неке сличности и између Главашевог херојског држања према Турцима 1815. и песничковог понашања после 1876. И Јакшић после првог српско-турског рата иступа одлучно у борби против кнежеве камариле. Ни он се не задовољава само нападом на генерала Алимпића, већ отворено прелази на страну кнежевих непријатеља социјалиста”.

Ни један ни други нису уновчавали свој патриотизам и заслуге. Напротив, због тога су и постали трагичке личности. Главаш плаћа животом чување царских друмова, а Јакшић умире под оптужбама генерала Алимпића, рођака кнеза Милана, који је болесног писца тужио преком суду због “неповерења према војсци, њеном команданту и светој народној цели Ослобођења и уједињења српског”.

Парадоксално, јер је Јакшић у својим делима, а нарочито у драмским комадима, био надахнут “снажним револуционарно-патриотским патосом”. За Ђуру Јакшића, баш као и за друге ро-

мантичаре, живот је био пре “позорница патње”, него ли систем економске корисности. “Прожимање живота принципом корисности за романтичаре је посебно иритантно, ако се и уметност и уметништво изводе пред форум корисности, друштвене, економске или политичке” (Ридигер Зафрански). Јакшићев живот више је “горка сатира на очекивања”, Исидора Секулић га, с разлогом, назива чистим пролетером, “далеко је био и од снаге и од среће и од културе” да проживи свој кратки живот онако како је заслуживао, мирно и спокојно, према дару који је имао, идеалима у које је веровао.

Знао је Јакшић, прелазећи у Србију, да ће у њој “јунаковати, јунаковати заправо пролетерски, сад на мегдану, сад било где. Србија онога доба, она најбоља, имала је чудесну моралну зрелост, али само то. Срећа и снага су јој лежале у идеалима и пролетерском пробијању кроз живот” (И. Секулић). Зато су његове драме трагичне, а не комичне, мада је имао и таквих покушаја. А позоришна публика 21. века, као и она из претходног, више

нагиње комедијама, него ли романтичарским трагедијама. А позоришна критика, па и теорија, спремни су чак да романтизам оптуже за национализам. Романтички менталитет је намењен историји, далекој прошлости, без обзира што је повремено оживљавао, кроз неке политичке и уметничке покрете у савременом добу, чешће сматран заблудом, него ли истином.

Трагедије Ђуре Јакшића, иако се не изводе на српским позоришним сценама, јер је “романтична политика опасна”, и даље представљају “живу културу”, зато “не смемо да изгубимо романтизам, јер је политички ум и смисао за реалитет премало за живот: романтизам је она додатна вредност, сувишак од лепе отуђености од света, обиље значајности” (Зафрански).

ЛИТЕРАТУРА

Ђура Јакшић, *Драме*, “Нолит”, Београд 1987.

Ђура Јакшић, *Сабрана дела, II Драме*, “Слово љубве”, Београд 1978.

Ридигер Зафрански, *Романтизам. Једна немачка афера* (прев. Мирјана Аврамовић), “Адреса”, Нови Сад 2011.

Душан Иванић, Предговор књизи *Драме Ђуре Јакшића*, “Нолит”, Београд 1987.

Ксенија Шукуљевић-Орешковић, *Драме Ђуре Јакшића на београдским сценама 1863-1979*, Музеј позоришне уметности СР Србије, Београд 1980.

Мухарем Первић, “Трезвени и укрућени романтизам”, *Политика*, 1972.

Мухарем Первић, “Поучан патриотски комад”, *Политика*, 1970.

Миодраг Поповић, *Ђура Јакшић*, “Просвета”, Београд 1961.

Исидора Секулић, “Ђура Јакшић, судбина и карактер”, у: *Мир и немир*, “Нолит”, Београд 1957.

Божидар Ковачевић, “Јакшић као драмски писац”, у: *Из прошлости*, СКЗ, Београд 1949.

Бранислав Нушић, “Драме Ђуре Јакшића”, *ЛМС*, 1933.

Јован Грчић, “Драме Ђуре Јакшића на позорници и пред форумом позоришне критике”, *ЛМС*, 1932.

Ђорђе Малетић, “Драме Ђуре Јакшића”, *Грађа за историју српског народ-*

ног позоришта у Београду, Београд 1884.

Лаза Костић, “Ђуре Јакшића Јелисавета, кнегиња црногорска”, Матица, 1870.

Гига Гершић, “Сеоба Србаља, драмат у пет делова од Ђорђа Јакшића”, Матица, 1865/66.

Ђорђе Малетић, “Сеоба Србаља. Драмат у пет делова од Ђорђа Јакшића”, Видов дан, 1863.

Јован Ђорђевић и Јован Андрејевић, “Извештај о Сеоби Србаља Ђуре Јакшића”, ЛМС, 1862.

DRAMA OF ĐURA JAKŠIĆ

Abstract: *The 2012th year marks the 180 years since the birth of Đura Jakšić, one of the most important representatives of Serbian romanticism in painting, literature (both in poetry and in prose, but also in the drama). He wrote three tragedies, based on history (the evolution of the myths) of the Serbian people, endured because he was a contemporary of, and participant of many revolutionary events in Serbia at that time.*

Keywords: *Đura Jakšić, Romanticism, Migration of Serbs, Elizabeth, princess of Montenegro, Stanoje Glavaš.*